

Nafasi ya Lugha katika Elimu Barani Afrika: Suala la Kiswahili na Lugha zingine za Kijamii nchini Tanzania

Martha A. S. Qorro¹

Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

na

Philpo John²

Chuo Kishiriki cha Elimu Mkwawa

Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

DOI: <https://doi.org/10.56279/mulika.na42t2.1>

Ikisiri

Makala haya yamejenga hoja juu ya kwa nini lugha ya Kiswahili na lugha zingine za Kiafrika zipewe hadhi stahiki katika mifumo ya elimu Barani Afrika, hususani Tanzania. Makala yamedadavua kwa kina jinsi ambavyo matumizi ya Kiswahili kama lugha ya kufundishia kuanzia elimu ya msingi, sekondari na kuendelea yanaweza kuleta athari chanya katika mfumo wa elimu nchini Tanzania na namna ambavyo matumizi ya lugha zingine za asili katika madarasa ya awali nchini yanaweza kujenga msingi imara kwa mtoto. Data za makala haya zimepatikana kutoka katika matini za maktabani ambazo kwa zaidi ya miaka 30 iliyopita zimethibitisha kwamba matumizi ya lugha ya Kiingereza kama lugha ya kufundishia kuanzia elimu ya sekondari yameendelea kuleta athari hasi katika mfumo wa elimu nchini Tanzania. Makala haya yameonesha jinsi ubeberu wa lugha unavyoiathiri jamii husika kiutamaduni na kiuchumi; na jinsi ambavyo tunaweza kujikomboa kutoka katika mtego huu uliotegwa na watawala wa kikoloni kupitia lugha zao. Pia, makala haya yameeleza kwa kutumia Nadharia za Ujifunzaji Lugha jinsi lughamama inavyopaswa kuweka msingi imara katika madarasa ya awali ili mtoto aweze kumudu kujifunza Lugha ya Pili na zingine zinazofuata. Makala yamehitimisha kuwa matumizi ya lugha ya kigeni kama Kiingereza nchini Tanzania, kwa mfano, yameendelea kuiathiri elimu ya sekondari na kuendelea. Hivyo, hatua za makusudi zinapaswa kuchukuliwa ili kujikomboa na mtego huu wa utawala wa kifikra na kiutamaduni kupitipia ubeberu wa lugha. Makala yametoa mapendekezo nane yanayoweza kusaidia kufikia lengo la kujikomboa.

1.0 Utangulizi

Lugha ina nafasi kubwa katika jamii. Aidha, ni nyenzo kuu au pekee ya mawasiliano baina ya binadamu. Bila lugha ni vigumu kuona jinsi gani binadamu wangeweza kuwasiliana; ikiwa ni pamoja na: kufikiri, kujadili, kuchambua, kutafakari, kuchanganua hoja mbalimbali katika maisha ya kila siku ili kujenga

¹ Barua pepe: qorromartha@gmail.com

² Barua pepe: muce.philpojohn@gmail.com au philpo.gwevu@udsm.ac.tz

uelewa wa pamoja katika jamii za binadamu katika mambo muhimu ya kupanga na kutekeleza kwa ajili ya kuleta maendeleo na kutatua changamoto za maisha yao. Makala haya yanajadili nafasi finyu ambayo lugha za Kiafrika zimepewa barani humu katika maeneo muhimu yanayohusu maendeleo na ustawi wa jamii na hasa elimu; na athari zinazotokana na hali hiyo. Tafiti zilizofanywa katika elimu na mafunzo zinadhihirisha kauli hii (Kadeghe, 2000; Mwinsheikhe, 2001; 2003; Rubagumya, 2003; Kiputiputi, 2004; Mosha, 2006; Brock-Utne, 2007; Malekela, 2010; John, 2017; Adamson, 2020; 2022). Tafiti hizi pia zinaonesha athari hasi zinazotokana na nafasi kubwa inayopewa lugha ya Kiingereza na matokeo yake katika mfumo wa elimu nchini Tanzania. Makala yanahitimisha kwa kupendekeza njia za kupunguza athari hizo hasi au kuziondoa kwa kushirikisha wadau wa elimu kutambua umuhimu wa kuchagua lugha yenye uwezo wa kujenga ushirikishwaji katika mawasiliano yanayoleta uelewa wa pamoja kwa jamii nzima, yaani kati ya wasomi na jamii pana ya Watanzania, hasa isiyo ya wasomi.

1.1 Nafasi ya Lugha katika Sera ya Elimu

Sera ya lugha katika nchi au jamii yoyote ndiyo inayoamua nafasi ya lugha mbalimbali katika jamii husika. Sera ya lugha ni tamko la serikali kuhusu lugha gani ishike nafasi ipi katika jamii. Msingi wa tamko hili hujengwa katika kutambua umuhimu wa mawasiliano shirikishi na jumuishi katika jamii pana ya nchi au taifa husika. Hali hii (ya msingi wa sera ya lugha kujikita katika mawasiliano shirikishi na jumuishi) ni dhahiri zaidi katika nchi zilizoendelea (Davis, 2013). Hata hivyo, Barani Afrika, sera za lugha ni tofauti na inavyokuwa katika nchi zilizoendelea. Katika nchi nyingi za Afrika, sera za lugha hazionekani kuzingatia mawasiliano shirikishi na jumuishi baina ya jamii pana ya nchi au taifa husika la Kiafrika; bali inajenga tabaka la wasomi lenye kutumia lugha za kigeni; na tabaka la wasio wasomi ambao hutumia lugha za Kiafrika. Kwa jicho la haraka, sera hii ya lugha inaonekana kana kwamba inalenga kuleta maendeleo na mawasiliano ya kimataifa katika Bara la Afrika. Hata hivyo, hali halisi na ushahidi wa tafiti vinaonesha kuwa sera hii ya kutumia lugha za kigeni kufundishia, hukwamisha mawasiliano na usambazaji wa ujuzi na maarifa kutoka mfumo wa elimu kwenda kwa jamii pana ya Waafrika. Hivyo, sera inayapa umuhimu mawasiliano ya kimataifa kabla ya mawasiliano ya ndani ya nchi husika na usambazaji wa ujuzi na maarifa katika lugha inayoeleweka zaidi.

1.1.1 Nafasi ya lugha katika sera za elimu barani Afrika

Tatizo linaloletwa na nafasi inayopewa lugha za Kiafrika (mfano Kiswahili, Kilingala, Kihausa, Kiha, n.k.) na lugha za kigeni (Kiingereza, Kifaransa, Kireno na Kiarabu) katika sera za elimu Barani Afrika ni kukwama kwa mawasiliano; kwanza, kati ya walimu na wanafunzi darasani, na pili, kati ya jamii ya wahitimu / wasomi wa Kiafrika na jamii pana za Waafrika barani humu. Wananchi wengi katika jamii za Kiafrika hawazifahamu wala hawazielewi, na mara nyingi hawazitumii lugha

hizi za kigeni; na kwamba lugha hizi mpaka sasa zinatumiwa kufundishia elimu ya sekondari na ya juu, hali ambayo inazorotesha jamii za Kiafrika kushiriki au kupokea ujuzi na maarifa yanayotokana na mfumo wa elimu rasmi. Ushiriki wa jamii za Kiafrika katika kupokea ujuzi na maarifa hayo unakwama kwa sababu hutolewa kwa lugha za kigeni. Kwa hiyo, Waafrika wanakosa uwezo wa kushiriki katika kufikiria, kujadili, kuchambua, kutafakari, kuchanganua na kuelewa masuala muhimu yanayotokana na elimu rasmi na kutambua kwa namna gani yanaweza kusaidia katika nyanja mbalimbali za maisha ya kila siku. Uwezo huo ungewawezesha kujenga uelewa wa pamoja wa kupanga na kutekeleza mambo muhimu ya maendeleo yao na kutatua changamoto za maisha yao. Ili kukwamua mkwamo huu wa mawasiliano kati ya walimu na wanafunzi wao na kati ya wahitimu/wasomi na jamii zao; na ili kujenga uelewa wa pamoja ambao ni msingi wa maendeleo ya jamii yoyote, inabidi lugha za Kiafrika zipewe nafasi katika elimu na jamii kwa ujumla na kurudisha mawasiliano hayo ambayo kwa kiwango kikubwa yamekatika.

1.1.2 Nafasi ya lugha katika sera ya elimu nchini Tanzania

Kama ilivyoelezwa awali, nafasi ya lugha katika jamii hupangwa na kusimamiwa na sera husika. Nchini Tanzania shule nyingi za serikali kuanzia ngazi ya chekechea hadi shule za msingi hutumia Kiswahili kufundishia na kujifunzia; Kiingereza huanza kufundishwa kuanzia darasa la kwanza (WyEST, 2023). Kiingereza hutumika kufundishia na kujifunzia katika shule za msingi za binafsi zinazoendeshwa kwa mfumo wa Kiingereza na shule za sekondari hadi elimu ya juu.

Utekelezaji wa sera hii unawalazimu watoto wanaotoka vijijini (miaka 5 kwa chekechea na miaka 7 kwa darasa la kwanza) kujifunza maarifa mapya kwa lugha tofauti na ile ya jamii walivyotoka. Watoto hawa wa miaka mitano au saba tayari wamejifunza lughamama katika jamii zao (John, 2017). Sera ya elimu inawaelekeza kutotumia lugha zao – ambazo ni rasilimali zao na za jamii zao; na kuwalazimisha kutumia Kiswahili kwa shule za msingi hususani shule za serikali au Kiingereza kwa shule zilizopata kibali cha kufundisha kwa Kiingereza. Hii ni hatua ya mwanzo ya kuwatenga watoto hawa na jamii zao na kuwaaminisha kuwa lughamama hazina maana, wala hazina kazi katika maisha yao mapya ya shule (Phillipson, 1992; Ngugi, 2010). Inawajengea mawazo ya kuzidharau lugha zao pamoja na tamaduni, kazi, maisha na mambo yoyote yanayohusiana na jamii zao. Hali hii inakinzana, siyo tu na makuzi au malezi ya jamii za binadamu na malengo ya elimu, pia inakiuka kanuni za mawasiliano – kutumia lugha inayokwamisha badala ya kuwezesha au kufanikisha mawasiliano.

Chimbuko la sera ya kukataza watoto kutumia lughamama katika elimu ni sehemu ya malengo ya wakoloni kama ilivyoelezwa katika tafiti zilizotangulia kuwa, moja ya malengo ya wakoloni ilikuwa kuwabadilisha wasomi katika makoloni

wasifanane na jamii zao (Phillipson, 1992). Phillipson anaeleza kuwa ili kufanikisha hilo, mojawapo ya mbinu ilikuwa kuwaanzisha mapema watoto wa Kiafrika kujifunza Kiingereza kwa kuwa ni urithi wa kikoloni ulioendeshwa kupitia shule/elimu. Kwa maneno yao wakoloni wenyewe, shule zililenga:

to change the natives in our colonial empires to make them loyal as much as possible for our own purposes and making profitable business...the safest way is to seize the child's brain in childhood, bring and raise them closely under supervision of our keen culture, and threatening them to embrace our ways of thinking, civilisation, behaviours early and for many years frequently by means of opening schools for them where their brains will be manipulated in the ways we want.

kuwageuza wenyeji katika makoloni yetu, kuwafanya kuwa watiifu kwa kadiri inavyowezekana kwa makusudio yetu na kwa manufaa ya biashara zetu...njia salama kuliko yote ni kumchukua katika utoto, kumleta katika uangalizi wetu makini na wa karibu na kumtiisha kuchukua makuzi ya akili, maadili na tabia zetu kwa miaka mingi mfululizo, kwa maana ya kufungua shule kwa ajili yake ambapo akili zake zitafinyangwa kwa jinsi tupendavyo

Chanzo: Hardy (1917); ilinukuliwa katika Phillipson (1992: 114) [Tafsiri yetu].

Maneno ya Hardy (1917) yanaweka bayana kuhusu mtazamo wa serikali za kikoloni kuhusu mfumo wa elimu katika maeneo yaliyokuwa chini ya utawala wao. Sasa ni muhimu kutafakari iwapo malengo hayo tuliyorithi kutoka kwao yanaendana na makusudio au maslahi yetu ya sasa. Aidha, ni muhimu kujiuliza endapo kuna umuhimu wa kuwakataza watoto na wajukuu zetu kuzungumza lughamama katika madarasa ya awali na/au Kiswahili wanapoingia shule za sekondari huku tukitilia maanani umuhimu wa lugha hizo katika kufanikisha mawasiliano na uelewa wa pamoja katika jamii zetu.

Jambo lingine ni kwamba, ingawa Sera ya Elimu ya mwaka 2014 nchini Tanzania inazungumzia matumizi ya lugha mbili (Kiswahili na Kiingereza), hali halisi katika shule nyingi za sekondari (kama siyo zote) inaonesha kuwapo kwa sheria au kanuni za shule za sekondari zinazosisitiza kuwa lugha inayopaswa kutumika shuleni ni Kiingereza pekee. Hali hii inadhihirisha ukinzani kati ya sera na utekelezaji wa sera yenyewe katika shule za sekondari nchini Tanzania. Sera hii inayosimamia nafasi finyu ya Kiswahili na nafasi kubwa ya Kiingereza imedumu kwa takriban miaka 62 baada ya Uhuru. Ingawa sera hiyo imeipa lugha ya Kiingereza nafasi kubwa, bado hali ya umilisi wa wahitimu wengi katika lugha hiyo ni hafifu.

Hata hivyo, tafiti zinaonesha kuwa wanafunzi wanamudu vema lugha ya pili baada ya kujua kusoma na kuandika pamoja na maudhui katika lugha yao ya awali (Wu, 2005). Nchini Tanzania hakuna lugha moja ambayo hutumika kama lugha ya awali kwa wote. Kwa walio wengi hasa wa vijijini, lugha ya awali ni lugha za kikabila ambazo hutumika katika mawasiliano ya kifamilia kama vile kuwasiliana na watoto au wale walio karibu nao. Hata hivyo, idadi ya familia au watu wanaotumia lugha za kikabila kama lugha za awali inapungua siku hadi siku kutokana na kuwapo kwa muingiliano wa makabila kwa ajili ya biashara, ndoa kati ya watu wa makabila mbalimbali na kadhalika. Ikumbukwe kuwa Kiswahili ni lugha ya taifa na lugha iliyotumika kuwaunganisha Watanganyika na Wazanzibari wakati wa ukombozi. Si ajabu pia kukawa na watoto na wazazi wa kabila moja hususani wale waishio mjini ambao huzungumza Kiswahili kama lugha yao ya awali.

Wapo wataalamu wengi ambao wameandika juu ya umuhimu wa lugha ya awali, wakisisitiza kuwa lugha hii ndiyo inayofungua milango ya uelewa wa mambo kwa mtoto (John, 2017). Lugha hii ndiyo inayotumiwa na mtoto katika kufikiri na kujieleza. Kwa Tanzania, Kiswahili kimewaunganisha Watanzania; hivyo, ni lugha inayokubalika na inayoeleweka kwa walio wengi. Tafiti pia zinaonesha kwamba, kufundishwa na kusoma kwa lugha ya awali inayoeleweka kwa mwanafunzi humuwezesha kuilewa vizuri mada inayofundishwa. Vilevile, tafiti nyingi zimebainisha kuwa lipo tatizo la ufundishaji na uelewaji wa lugha ya Kiingereza nchini Tanzania. Miongoni mwa tafiti hizo ni Kadeghe (2000); Mwinsheikhe (2001, 2003); Rubagumya (2003); Kiputiputi (2004); Mosha (2006); Malekela (2010); John (2018) na Adamson (2022). Matokeo ya tafiti hizi pia yamebainishwa na Qorro (1997) yakishadidia yaliyojiri katika tafiti za awali za Boma (1980) na wengineo.

1.2 Sababu Zinazotumika Kutetea Matumizi ya Lugha ya Kiingereza Kufundishia

i. Tutajitenga na mataifa ya ulimwengu

Moja ya sababu zinazotolewa na watunga sera kutetea nafasi ya Kiingereza kufundishia na kujifunzia ni kwamba Tanzania ikiacha Kiingereza itajitenga na mataifa ya ulimwengu. Kwamba inahitaji kushirikiana na nchi zingine za ulimwengu ambako lugha kuu ya mawasiliano ni Kiingereza. Kwa hiyo, tukitumia Kiswahili, Kiingereza kitakufa na Tanzania itakuwa kisiwa, jambo ambalo hakuna anayependa litokee (Billings, 2014; Adamson, 2020).

ii. Mashirika ya kimataifa yanatoa ajira Tanzania

Sababu nyingine ni kwamba katika hali hii ya utandawazi na dunia kuwa kijiji, mashirika ya kimataifa yamewekeza Tanzania na yanatoa ajira kwa Kiingereza. Kwa hiyo, ili kupata ajira hizo, wahitimu wetu wanatakiwa kufahamu Kiingereza. Pamoja na hilo, utandawazi pia umeleta ajira za mitandaoni pamoja na mikutano au

mihadhara inayofanyika kwa njia ya mitandao. Kwa hiyo, umilisi wa Kiingereza ni sharti la awali katika mazingira haya ili kushiriki mawasiliano na ajira za mitandaoni (Gran, 2007; WyEST, 2023).

iii. Wanafunzi wanapata fursa ya kujifunza Kiingereza

Sababu inayopendwa na kutumiwa sana na watunga sera wengi ni kwamba kutumia Kiingereza kunawapa fursa wanafunzi kujifunza na kukitumia; mara nyingi hutumia usemi wa Kiingereza kwamba “*Practice makes perfect!*” Wanadai kwamba katika harakati ya kutumia Kiingereza kujifunzia, wanafunzi wanajifunza na kuboresha umilisi wao katika lugha hii.

Sababu hizi kwa ujumla wake zimejadiliwa kwa kina zaidi katika machapisho yaliyotangulia (taz. k.m Rugemalira, 2005; Qorro, 2013) na kuonesha kuwa madai hayo sio ya kweli kwa kuzingatia muktadha wa Kiingereza kinavyotumika kufundishia katika shule nyingi za Tanzania.

Kwa maoni yetu, licha ya sababu zilizotajwa hapo juu na kwa kuzingatia matokeo ya tafiti zilizotangulia, Kiingereza kikifundishwa vizuri kama somo, wanafunzi watajifunza lugha hiyo vizuri zaidi, badala ya hali ya sasa ya kukitumia Kiingereza kufundishia masomo mbalimbali. Hivyo, ni dhahiri kuwa kwa jinsi Kiingereza kinavyotumiwa kati ya walimu na wanafunzi wao siyo rahisi kwa wanafunzi kujifunza lugha hiyo vizuri, bali wanakosa kuelewa vizuri zile mada zinazofundishwa kwa Kiingereza na Kiingereza chenyewe. Kuthibitisha hili, Brock-utne (2007a: 526) anaeleza kuwa:

...the use of an unfamiliar language as the language of instruction [to African children] appears therefore as a strategy to keep the masses down, to stupidify them and make it difficult for them to rise out of poverty.

...kutumia lugha isiyoeleweka vizuri kufundishia ni mkakati mahususi uliowekwa [na wakoloni] kufifishaa [watoto wa kiafrika] kifikra, kuwapumbaza na kufanya kwao kuwa ngumu kujikomboa kutoka kwenye umasikini [Tafsiri yetu].

Kwa hiyo, ni dhahiri kuwa kama tutafanikiwa kufundisha vizuri Kiingereza kama somo na walimu mahihiri wa somo hilo, itakuwa mwanzo mzuri wa kuwawezesha wanafunzi kumudu umilisi wa lugha hiyo.

Lugha ya Kiingereza imekuwa ikitetewa kwa kiasi kikubwa na kwa muda mrefu na watunga sera katika majukwaa ya kisiasa. Hata hivyo, licha ya msisitizo huo bado wahitimu wengi wanamaliza masomo yao katika ngazi mbalimbali za elimu nchini bila kumudu umilisi wa lugha hiyo ya Kiingereza katika nyanja mbalimbali za mawasiliano.

1.3 Nadharia za Ufundishaji na Ujifunzaji wa Lugha ya Pili au ya Kigeni

i. Umilisi wa Msingi wa Pamoja

Cummins (2000:38) anatoa hoja ya kuwapo kwa umilisi wa msingi wa pamoja baina ya lugha; anadai kwamba maarifa aliyojifunza mwanafunzi kwa lugha moja huhamishika kwenye lugha nyingine na kujenga mazingira bora zaidi kuliko yote kwa lugha kufanya kazi barabara. Anaendelea kusema kuwa, maarifa yaliyofikiriwa au kuundwa katika lugha moja huwezesha kueleweka kwa maarifa yanayokuja kwa lugha zingine. Iwapo mtoto tayari anaelewa dhana ya “haki” au “uaminifu” katika lugha yake, anachohitaji kujifunza ni majina ya hizi dhana katika Kiingereza, kwa mfano. Atakuwa na kazi ngumu zaidi iwapo atalazimika kujifunza kwa wakati mmoja majina na maana ya dhana hizi kwa Kiingereza.

Katika hali halisi ya Tanzania, wanafunzi hawapati fursa ya kujifunza na kulimbikiza maarifa katika masomo mbalimbali kwa lugha wanayoielewa (kwa maana ya lughamama na/au Kiswahili). Matokeo yake, siyo tu kwamba wanashindwa kujenga msingi imara wa maarifa na uwezo wa kujifunza zaidi katika maeneo hayo, bali pia wanakosa msingi imara wa maarifa ambao ungewapa uwezo wa kuwa na umilisi wa lugha mpya kama vile Kiingereza. Cummins anaendelea nadharia yake hii ya Umilisi wa Msingi wa Pamoja kwenye nadharia yake nyingine ya Kutangamana kwa Lugha ambayo inaelezwa kwa kina katika sehemu inayofuata.

ii. Nadharia ya Kutangamana kwa Lugha

Dhana ya Cummins (1981:29) ya Kutangamana kwa Lugha inasema kwamba kujifunza lugha kuna utangamano. Lugha ya kwanza anayojifunza mtoto, yaani lughamama, inajenga msingi imara wa kujifunza lugha zingine zinazofuatia. Cummins anasema:

...the initially high level of first language development makes possible the development of similar levels of competence in the second language.

...hatua ya juu ya maendeleo ya lugha inayofikiwa katika lugha ya kwanza inawezesha hatua hizo hizo za umilisi wa lugha kufikiwa katika lugha ya pili [Tafsiri yetu].

Anaendelea kufafanua kwamba, kinyume cha hayo aliyoyaeleza, kwa watoto wale ambao ujuzi wa lugha zao za kwanza haujaendelezwa vema katika nyanja maalumu, kuwaingiza kwa bidii katika lugha ya pili wakiwa madarasa ya awali kunaweza kukwamisha maendeleo endelevu ya lugha ya kwanza. Hali hii, badala yake, ina athari ya kukwamisha maendeleo ya lugha ya pili.

Katika mazingira ya Tanzania, hali hii maana yake ni kwamba, hatua ya juu inayofikiwa katika kujifunza lugha ya kwanza au Kiswahili inawezesha hatua hizohizo za umilisi wa lugha kufikiwa katika Kiingereza. Hivyo, iwapo mtu anataka

kupata umilisi wa lugha mpya, ni vema awe kwanza na umilisi wa lugha yake. Kwa mujibu wa Rugemalira (2005) na Brock-Utne (2001), njia ya kujifunza lugha mpya hupita katika msingi unaowekwa katika lugha ya kwanza au lughamama. Hivyo, kumkataza mtoto kutumia lughamama katika madarasa ya awali na ya shule za msingi; na baadaye kukataza Kiswahili katika shule za sekondari kunaweza kusemwa kwamba kunakinzana na Nadharia ya Utangamano wa Lugha, nadharia ambayo nchi zilizoendelea zimekuwa zikiitumia katika kujifunzia na kufundishia lugha.

1.4 Mkabala wa Kinadharia

Makala haya yameongozwa na Nadharia ya Ubeberu wa Lugha iliyoasisiwa na Galtung (1980) katika Nadharia pana ya 'Ubeberu wa Kitamaduni' na kuendelezwa na Phillipson (1992). Galtung (1980:107) anaeleza kuwa ubeberu ni "aina ya uhusiano ambayo jamii moja (kwa pamoja au kwa ujumla wake) hutawala nyingine" ikiendeshwa kwa njia kuu nne: unyonyaji, upenyaji/uingiliaji, kuvunjavunja na kuwekwa ukingoni. Nadharia hii inafanya kazi kwa kugawa dunia katika maeneo yenye mamlaka (katika muktadha huu nchi zilizoendelea) na maeneo ya pembezoni yanayotawaliwa (nchi zinazoendelea). Kuna maeneo yaliyo na mamlaka kote katika nchi zilizoendelea na katika nchi za ukingoni. Maeneo ya ukingoni katika nchi zilizoendelea na zinazoendelea yananyonywa na maeneo yao husika yenye mamlaka. Tabaka la watu wenye uwezo katika nchi zilizoendelea na zinazoendelea limeunganishwa na maslahi ya pamoja ambayo wakati mwingine yanaonekana kuwa katika hali ya ubeberu. Kanuni nyingi ikiwa ni pamoja na kanuni za kiisimu, zinaongozwa na wenye mamlaka kutoka katika nchi zilizoendelea na kutekelezwa zaidi katika nchi zinazoendelea. Galtung anafanua kuwa katika ukoloni mamboleo tabaka lenye uwezo kwa kiwango kikubwa ni wenyeji wa nchi husika kwa sababu wengi wao wana uhusiano wenye nguvu na wenye mamlaka wa nchi zilizoendelea. Wengi wa wenyeji wenye uwezo wameshwa katika nchi zilizoendelea kwa lugha za nchi zilizoendelea. Katika awamu ya ukoloni mamboleo wa kibeberu, mashirika ya kimataifa yameshika nafasi muhimu. Kwa hiyo, ubeberu wa lugha unaweza kufafanuliwa kuwa hali ambayo kwayo lugha (ya mataifa makubwa) inajipenyeza katika nchi za pembezoni kwa maslahi ya kiuchumi, kisiasa, kiutamaduni na kijamii ya nchi zilizoendelea. Huku ni kutawaliwa kwa nchi za pembezoni kwa kutumia lugha.

Kwa upande wa Phillipson (1992) ubeberu wa lugha unahamasisha mtazamo hasi juu ya nafasi za lugha za asili katika mataifa yanayoendelea hususani Barani Afrika juu ya uchoaji wa utajiri unaopatikana katika uwingi-lugha uliopo katika jamii nyingi za Kiafrika zilizotawaliwa na mataifa ya nchi za magahribi. Nadharia inaeleza unyonyaji wa kimtazamo, kifikra na kiutamaduni, unaoendeshwa na wanajamii wenye nguvu ya kisomi inayopendelea na kudumisha matumizi ya lugha ya Kiingereza na utamaduni wake kwa kuzinufaisha kiuchumi na kisiasa nchi asili za lugha ya Kiingereza. Kwa mujibu wa nadharia hii, hali ya upendeleo wa lugha

moja inajitokeza pale ambapo katika jamii yenye uwingi-lugha, lugha moja, tena ya kigeni inapewa nguvu kubwa na hadhi ya juu na kupewa nafasi bora ya utumizi katika jamii husika. Phillipson (2012: 214) anaainisha sifa kuu sita (6) zinazotambulisha Nadharia ya Ubeberu wa Lugha, kuwa:

- i. inajitokeza kwa namna ya ubaguzi wa lugha zingine kama ilivyo ubaguzi wa rangi, kabila, n.k;
- ii. inajitokeza kama *dhana* iliyoundwa kwa makusudi ambapo rasilimali na miundombinu hutolewa zikipendelea lugha moja iliyo na nguvu na inayotawala;
- iii. inapokelewa na wenyeji wa nchi zinazoendelea kama imani ambayo inahamasisha kuwa lugha inayotawala ni bora kuliko lugha zingine na ina ufahari na kwamba hali hiyo inapaswa kuchukuliwa kama ‘hali ya kawaida’ na ‘ya asili’;
- iv. imeunganishwa kimuundo kama ilivo katika ubeberu wa utamaduni, elimu, media na siasa;
- v. hujitokeza katika hali ya unyonyaji ambao huondoa haki na usawa katika lugha kati ya watumiaji wa lugha ‘yenye nguvu’ au ‘inayotawala’ na wasio na uwezo wa kuitumia vema lugha hiyo; na,
- vi. ina msukumo na malengo ya kuziua lugha zingine, ambapo ujifunzaji wa lugha inayotawala unakuwa na malengo ya kuzishusha hadhi lugha zingine za asili.

Akiwa katika tafakuri inayofanana, awali Phillipson (1992) alisema kuwa *ubeberu wa lugha* unapenya na kusambaza aina zote za ubeberu kwa sababu; kwanza, lugha ni nyenzo kuu ya mawasiliano kwa mahusiano katika nyanja zote. Lugha ni sharti la awali kwa aina nyingi za mwingiliano ukiacha matumizi ya mabavu. Ni sehemu ya msingi ya ubeberu wa kitamaduni, ingawa usambazaji wa utamaduni unaweza kutumia njia zilizo nje ya lugha. Ubeberu wa lugha hupenya na kusababisha ubeberu wa kijamii hasa katika mazingira ambayo watu wake wanahusiana na jamii ya kibeberu kupitisha taratibu na tabia ya mifumo ya kibeberu ya jamii husika. Phillipson (1992) anaeleza zaidi kuwa *Ubeberu wa lugha* unatupa mfumo wa dhana ambamo ndani yake ubeberu wa lugha ya Kiingereza unaweza kuelezewa. Phillipson anasema:

...English imperialism is defended and developed by the powerful nations and through the sustained creation of a system that is more often culturally unequal between English and other languages (Phillipson, 1992: 4).

...kutawala kwa Kiingereza kunatetewa na kuendelezwa na wenye madaraka na kwa uundwaji endelevu usio sawa wa mara kwa mara kwa kimfumo na kiutamaduni kati ya Kiingereza na lugha zingine (Phillipson, 1992: 4) [Tafsiri yetu].

Uundwaji usio sawa wa kimfumo na kiutamaduni unahakikisha mwendelezo wa utoaji wa rasilimali zaidi kwa Kiingereza kuliko lugha zingine na kuwanufaisha wale wenye umilisi katika Kiingereza ili waweze kupata rasilimali bora zaidi. Ubeberu unasababisha kukosekana kwa usawa; na ubeberu wa lugha, ndio ambao, kwa kiwango kikubwa, unaeleza nafasi ya lugha katika elimu Barani Afrika. Nadahria ya Ubeberu wa Lugha, inaeleza kuwa kuenea kwa lugha ya Kiingereza katika nchi zisizokizungumza, kumesababisha kulazimisha kuingizwa imani na mifumo katika sera za elimu Barani Afrika zinazolenga kuwanufaisha wenye umilisi katika Kiingereza na kuwapa hasara wazungumzaji wa lugha zingine kama vile Kiswahili na lugha zingine za asili nchini Tanzania.

2. Mapitio ya Matini za Maktabani

Tafiti zilizofanywa kwa kipindi cha miaka zaidi ya 30 kuhusu nafasi ya lugha katika elimu, hususan eneo la lugha ya kufundishia nchini Tanzania, mfano: Mvungi (1974, 1982), Mlama na Matteru (1978), Tume ya Rais (1982), Criper na Dodd (1984), Roy-Campbell na Qorro (1997), Simmonds na wenzake (1991), Rubagumya (2000), Kiputiputi (2004), Brock-Utne (2001, 2004, 2005, 2007), Galabawa na Lwaitama (2005), Galabawa na Senkoro (2006), Mwinsheikhe (2002, 2003, 2007), Qorro (1999, 2005), Vuzo (2005, 2010) na Adamson (2020; 2022), zinakubaliana kwamba Kiingereza hakitoshelezi kuwa lugha ya kufundishia masomo yote katika shule za sekondari na elimu ya juu nchini Tanzania. Baadhi ya maswali muhimu yaliyojibiwa na tafiti hizi zilizotangulia ni kama ifuatavyo:

- i. Asilimia ndogo (20%) kwa ngazi ya chuo kikuu ndio wanaweza kuelewa mada zinazofundishwa kwa Kiingereza (Criper na Dodd, 1984); na asilimia ndogo zaidi (10%-15%) kwa ngazi ya sekondari ndio wanaoweza kuelewa mada zinazofundishwa kwa Kiingereza.
- ii. Kati ya 94% hadi 95% ya wanafunzi hawawezi kusoma na kuelewa vitabu vya kiada vya Kiingereza vinavyotumika katika shule za sekondari nchini Tanzania (Campbell na Qorro, 1987).
- iii. Asilimia 75% - 80% ya wanafunzi wanaelewa mada zinazofundishwa wakati Kiswahili kinapotumika kufundishia katika shule za sekondari nchini Tanzania.
- iv. Lugha ya Kiswahili ndiyo inayoleta ufanisi zaidi katika mawasiliano ya kufundisha/ kujifunza kati ya walimu na wanafunzi wa shule za sekondari nchini Tanzania na ndiyo inayoleta ahueni ya uelewa wa mada darasani pale inapotumiwa na mwalimu kufafanulia mada ya somo husika.

Ifuatayo ni mifano michache ambayo imenukuliwa katika tafiti mbili (Rubagumya, Jones na Mwansoko, 1999; Vuzo, 2005) kati ya nyingi zilizo rodheshwa hapo juu. Mifano hii imetoka katika tafiti zilizofanywa katika shule za sekondari, kidato cha pili na cha tatu na inadhihirisha hali halisi ya kinachotokea darasani nchini Tanzania, kwa mujibu wa tafiti hizi.

Mfano wa 1: Mazungumzo kati ya mwalimu na wanafunzi katika somo la Biolojia kidato cha 3

T: *When you go home put some water in a jar, leave it direct on sun rays and observe the decrease of the amount of water. Have you understood?*

SS: *(silence)*

T: *Nasema, chukua chombo, uweke maji na kiache kwenye jua, maji yatakuwaje? (I say take a container with water and leave it in the sun, what will happen to the water?)*

SS: *Yatapungua (it will decrease)*

T: *Kwa nini? (Why?)*

SS: *Yatafyonzwa na mionzi ya jua (it will be evaporated by the sun rays).*

Chanzo: Rubagumya, Jones na Mwansoko (1999: 17)

Katika mfano huu mwalimu ilibidi abadilishe lugha ili kufanikisha mawasiliano na wanafunzi wake. Ukimya wa wanafunzi ni dalili ya kukwama kwa mawasiliano yao.

Mfano wa pili unatoka kidato cha pili.

Mfano wa 2: Mazungumzo ya mwalimu na wanafunzi katika somo la Biashara kidato cha 2

T: *Goods must be remain in the store... to be ready for a changing of weather...it is a danger to sell all goods in the store...The dangerous of selling all the goods in the store... When goods are scarcity*... and sales are* increase... (T mixes language to elaborate what he was teaching) and says:*

T: *Nina maana kuwa bidhaa zikipungua...we need time for a preparation. Time to ask for a new goods...(in the course of the lesson he posed a question)*

T: *How can we do before to sell all goods in the store?**

S: *You must be care* with that changes*...and making time for a preparation...*

Chanzo: Vuzo (2005: 68-69)

Mfano wa 2 unadhihirisha changamoto ya kimawasiliano katika lugha ya Kiingereza baina ya mwalimu na wanafunzi ambayo kimsingi ni kikwazo kwa wanafunzi kujifunza Kiingereza. Hivyo, imembidi mwalimu kutumia Kiswahili ili angalau mawasiliano yake na wanafunzi yakamilike.

Hii ni mifano michache kati ya mingi ambayo watafiti (Rubagumya, Jones na Mwansoko, 1999; Vuzo, 2005) waliipata katika shule za sekondari nchini Tanzania (Vuzo, 2010; Qorro, 2013). Pamoja na tafiti zilizofanywa kuonesha kuwa kupewa nafasi kwa Kiingereza kuwa lugha ya kufundishia kumekuwa kunakwamisha mawasiliano kati ya walimu na wanafunzi, kwa muda wote huu, matokeo ya tafiti hizi bado hayajawashitua watunga sera wanaopanga nafasi za lugha katika elimu na kuchukua hatua (WyEST, 2023).

3. Methodolojia

Data za makala haya zilipatikana kwa kutumia methodolojia ya masimulizi ya matini ya maktabani kwa njia ya mapitio ili kujenga ufahamu mpya kutoka katika maarifa yaliyohifadhiwa (Snyder, 2019). Nadharia zimethibitisha kuwa masimulizi yatokanayo na mapitio mapana na ya kina ya matini za maktabani yanaweza kuwa methodolojia yenye ufanisi katika kufanya utafiti na yanayoweza kuchangia kujenga maarifa mpya katika eneo husika la tatizo la utafiti (Palmatier na wenzake, 2018). Methodolojia hii iliteuliwa kwa sababu inasaidia kubainisha masuala ya kinadharia yanayoweza kuwa na mchango katika kuboresha hali husika katika muktadha husika. Ward na wenzake (2009) wanatanabahisha kuwa masimulizi ya mapitio ya matini za maktabani ni methodolojia mwafaka ya kiutafiti inayosaidia kuainisha dhima, masuala yanayohusiana katika eneo husika la utafiti na dhana za kinadharia zinazohusiana na tatizo la utafiti husika. Katika makala haya, methodolojia hii imekuwa mwafaka na ilisaidia kutupatia data sahihi kutoka matini za stadi mbalimbali za maktabani zilizojikita kwenye athari za matumizi ya lugha ya kigeni katika elimu Barani Afrika, hususani Tanzania. Mbinu za kitaamuli zilitumika kukusanya, kuchambua, kufasiri data, na kuripoti mtiririko wa dhima na hoja kwa kunyambulisha na kuchambua maarifa yaliyo katika matini za maktabani zikihusianishwa na nadharia teule (Braun na Clarke, 2006).

4. Matokeo na Majadiliano

Makala haya yamebainisha masuala muhimu matano (5) yaliyotokana na mapitio ya masimulizi yaliyo katika matini za maktabani baada ya kuyachambua na kuyanyambulisha katika mtazamo wa nadharia teule iliyoongoza mapitio na uchambuzi wa data. Mambo hayo ni: Mosi, mafunzo tunayopata kutoka katika tafiti zilizotangulia; pili, athari hasi na chanya zinazoletwa na nafasi ya lugha katika elimu kwa jamii; tatu, athari chanya na hasi zitokanazo na nafasi ya lugha katika elimu; nne, madhara ya jumla yanayotokana na Kiingereza kupewa nafasi ya kuwa lugha ya kufundishia kuanzia elimu ya sekondari nchini Tanzania; na tano, namna ya kupunguza au kuondoa athari hasi ziletwazo na matumizi ya lugha ya kigeni kama lugha ya kufundishia Barani Afrika.

4.1 Mafunzo Tunayopata kutoka katika Tafiti Zilizotangulia

Tunajifunza mengi kutoka katika tafiti zilizotangulia na mifano michache iliyonukuliwa katika tafiti (Rubagumya, Jones na Mwansoko, 1999; Vuzo, 2005). Mosi, tafiti zilizotangulia zimedhihirisha kutimbia kwa mambo yaliyotazamiwa kutokea kama yalivyoainishwa katika utafiti wa Mlama na Matteru (1978) zaidi ya miaka 40 iliyopita. Utafiti huu ulihadharisha kwamba, kuendelea kutumia Kiingereza kufundishia katika shule za sekondari kutawalazimisha wanafunzi kujifunza Kiingereza kibovu kutoka kwa walimu wao. Mifano tuliyoona kipengele cha 2 hapo juu inadhihirisha kutokea kwa hali hiyo iliyotazamiwa. Kama utafiti wa Mlama na Materru ungezingatiwa wakati ule, huenda tusingefika hapa tulipo.

Pili, tafiti kwa mifano halisi zinaonesha kuwa, ile imani kuwa Kiingereza kikiendelea kutumika kufundishia na kujifunzia basi wanafunzi wanapata fursa ya kujifunza Kiingereza si kweli; ni imani potofu. Hali halisi inayoonekana katika mifano iliyotokana na tafiti mbalimbali inapingana na imani hiyo kuwa si tu kwamba wanafunzi hawajifunzi Kiingereza, bali wanakosa maarifa na ujuzi wa somo husika. Aidha, wanakosa fursa ya kujifunza Kiingereza chenyewe. Wanakosa maarifa kwa kuwa hawaelewi lugha inayobebeshwa hayo maarifa na wanakosa kujifunza Kiingereza kwa sababu kile walichofundishwa na mwalimu wa Kiingereza (mmoja kwa kila darasa), kinafutwa na walimu kadhaa (saba hadi nane kwa siku) wa masomo mengine. Hivyo, kwa wastani wanafunzi hutumia saa 1,260 kwa mwaka, kusikiliza Kiingereza ambacho aghalabu kinakinzana kutoka kwa walimu wa masomo mbalimbali) ikilinganishwa na saa 180 kwa mwaka za kusikiliza Kiingereza sahihi kutoka kwa mwalimu wa Kiingereza. Mazingira haya, kwa sehemu kubwa, yanasababisha wanafunzi wa Tanzania kushindwa kujifunza Kiingereza barabara.

Mara nyingi, hoja hii ya kutumia Kiingereza kufundishia kwa madai kwamba inawapa wanafunzi fursa ya kujifunza lugha hiyo imetumika kutetea nafasi ya Kiingereza kama lugha ya kufundishia. Hata hivyo, kwa mujibu wa tafiti zilizotangulia (Vuzo 2010; Qorro, 2013), Kiingereza hakina sifa hiyo. Sifa kuu kwa lugha kupewa nafasi hiyo ni uwezo wake wa kufanikisha mawasiliano. Mifano tuliyoibainisha inaonesha kuwa kutumia Kiingereza kunakwamisha, badala ya kufanikisha mawasiliano.

Jambo jingine tunalojifunza ni kwamba matumizi ya Kiingereza kama lugha ya kufundishia na kujifunzia hayawaruhusu wanafunzi walio wengi kufikiri, kujadili, kutafakari, kuchambua, au kuchanganua hoja mbalimbali za mada wanazofundishwa kwa kuwa hawazielewi kwa lugha hiyo. Kwa hiyo, njia pekee wanayobakiwa nayo ni kukariri hoja zinazofundishwa ili waweze kufaulu mitihani. Mbinu ya kukariri inapotumika ni dhahiri kwamba kilichofundishwa hakijaeleweka; lakini, lazima kikumbukwe ili kujibu maswali ya mitihani. Hali hii inasababisha Tanzania, na hata Afrika, tuwe na wahitimu ambao hawajaelewa kwa undani yale waliyopaswa kujifunza kutoka kwenye mfumo wa elimu unaotumia lugha za kigeni kufundishia.

Mifano iliyonukuliwa katika tafiti zilizotangulia inatuonesha kuwa kwa sehemu kubwa wanafunzi wanapoteza mambo mengi muhimu: hawajifunzi Kiingereza; hawajifunzi Kiswahili wala lughamama kutokana na mfumo uliopo wa elimu (WyEST, 2023). Hawaelewi wanachofundishwa; kwa hiyo, hawapati maarifa na ujuzi unaotokana na mada za masomo yote yanayofundishwa kwa Kiingereza. Kana kwamba haya yote si uharibifu wa kutosha, wanafunzi hawa wa sekondari na vyuo (pamoja na wanaosoma shule za msingi za Kiingereza) tayari wamesahau lughamama zao; na kwa hiyo, wamekwishajitenga na jamii zao. Wametoka makwao

na kuacha yale ya kwao ili wapate elimu yenye ujuzi na maarifa (ambayo hawayapati) na kujifunza Kiingereza (ambacho hawajifunzi). Haya yote yanatokea kwa sababu tumeipa nafasi lugha ya kigeni kutumika kufundishia na kujifunzia, lugha ambayo tafiti nyingi zimedhihirisha kwamba haina sifa ya kufanya kazi hiyo na mifano ya jambo hili iko wazi. Kama ambavyo imekuwa ikipendekezwa katika tafiti zilizotangulia, Kiingereza ni lugha ambayo inaweza kufundishwa vizuri kama somo kama tunavyofundisha Kifaransa, Kichina, Kiarabu, n.k., na kufanikiwa bila ya kutumia lugha hizo kufundishia.

Sasa, kwa hapa tulipofika ni vema tujiulize, watoto wetu wanakwenda shuleni na vyuoni kufanya nini, huku tukijua kwamba waliyaacha yale ya jamii zao? Wasomi wanakuwa sehemu ya jamii ipi? Kwa manufaa ya nani? Maneno ya Hardy (1917) yaliyonukuliwa na Phillipson (1992: 114) yanadhihirisha hali hii nchini Tanzania (Rejea kipengele cha 1.1.2).

Kiingereza kinapotumika kufundishia siyo tu kwamba wanafunzi wanakosa umahiri wa lugha hiyo, bali pia wanakosa maarifa ambayo wangepaswa kuyapata. Izingatiwe kwamba walimu wanaofundisha lugha na wenyewe walikumbwa na changamoto hizihizi zinazowakumba wanafunzi wanaojifunza sasa. Kwa wale wanaoandaliwa kuwa walimu wa Kiingereza wanapojiunga na chuo, kunakuwa na kazi ya ziada ya kurekebisha kasoro zilizotokana na changamoto walizokumbana nazo wakati wakijifunza kwa takriban miaka sita; ndipo waandaliwe upya kuwa wataalamu wa kufundisha Kiingereza. Kipindi cha miaka mitatu ya chuo, kwa mafunzo ya shahada ya awali, au miwili, kwa stahada, hakitoshi kufanya Kiingereza cha walimu hao kuwa wataalamu bora wa kufundisha Kiingereza. Hali hii isingetokea kama kungekuwa na mfumo bora zaidi wa kuwaandaa wanafunzi hawa kuanzia ngazi ya sekondari.

4.2 Athari Hasi na Chanya Zinazoletwa na Nafasi ya Lugha katika Elimu kwa Jamii

Uchaguzi wa lugha usio sahihi katika elimu una athari nyingi kwa jamii husika ikiwa ni pamoja na kulazimishwa na mfumo ulioundwa ili kuikubali lugha hiyo na kuipendelea. Vipengele vinavyofuata vinaeleza athari ziletwazo na nafasi ya lugha katika elimu kwa jamii:

4.2.1 Athari hasi mahususi zinazoletwa na Kiingereza kama lugha ya kufundishia

- i. Wanafunzi kutoelewa vizuri mada wanazofundishwa;
- ii. Matumizi ya Kiingereza kibovu shuleni, ndani na nje ya darasa;
- iii. Malengo ya Elimu katika shule za sekondari na vyuo kutofanikiwa;
- iv. Maandalizi ya walimu wa lugha ya Kiingereza kukosa ufanisi;

- v. Elimu katika lugha ya kigeni (Kiingereza) huwatenga wasomi na jamii zao na huu huwa ni mwanzo wa kukengeuka; na hatimaye wasomi wanajiona na kujisikia kuwa siyo sehemu ya umma wa Watanzania;
- vi. Wanafunzi wanalazimishwa kuzungumza Kiingereza tu, na wanaadhibiwa kwa kuzungumza lugha nyingine. Hali hii inawalazimisha kuamini kwamba lugha za jamii pamoja na Kiswahili hazina maana au hadhi, au zina mapungufu; kwa hiyo, wanazidharau. Hali hii huathiri uzalendo kwa jamii na nchi yao.

4.2.2 Athari hasi za kutumia Kiswahili kama lugha ya kufundishia

- i. Kuna uwezekano mkubwa wa kukosa misaada kutoka nchi zilizojiimarisha katika uenezaji wa Kiingereza kama Uingereza na Marekani kwa kuacha kukumbatia sehemu ya utamaduni wao;
- ii. Tutahitajika kutafuta fedha na kufanya kazi zaidi ya kuandika na kutafsiri vitabu vya kiada na vya ziada kwa lugha ya Kiswahili kwa ajili ya kufundishia shule za sekondari na vyuo vikuu. Hata hivyo, kazi hii ikifanikiwa baadaye itakuwa na athari chanya katika kukuza lugha na tasnia ya uchapishaji wa matini za Kiswahili kwa Watanzania. Tunatambua pia Taasisi ya Taaluma za Kiswahili Chuo Kikuu cha Dar es Salaam walikwishaanza jitihada za kuandika vitabu vya kufundishia sekondari kwa lugha ya Kiswahili; na,
- iii. Tutaingia gharama ya kuwaandaa walimu (wasio na uwezo kwa sasa) wa kufundisha kwa Kiswahili. Hata hivyo, baadaye kazi hii itakuwa na athari chanya kwa nchi yetu.

4.2.3 Athari chanya iwapo Kiswahili kitapewa nafasi ya kufundishia elimu ya sekondari nchini Tanzania

Iwapo Kiswahili kitapewa nafasi ya kufundishia elimu ya sekondari Tanzania, yafuatayo yanaweza kujitokeza:

Mosi, wanafunzi wataelewa vizuri mada mbalimbali wanazofundishwa. Wanafunzi watakapoelewa wataweza kufikiria, kujadili, kuchambua, kutafakari, kuchanganua masuala muhimu yanayotokana na elimu wanayopata na kutambua kwa namna gani wataweza kutumia elimu yao kusaidia kutatua changamoto katika jamii zao. Uwezo huo pia utawajengea uelewa wa pamoja wa kupanga na kutekeleza mambo muhimu ya maendeleo na kutatua changamoto za maisha yao.

Pili, wanafunzi wa shule za sekondari watajifunza Kiingereza vizuri zaidi kutoka kwa walimu wabobezi watakaokuwa wamefuzu kufundisha lugha ya Kiingereza kama somo. Hii ni muhimu kwa kuwa watakuwa wameepushwa kusikia Kiingereza kisicho fasaha kutoka kwa walimu wa masomo mengine kwa muda mrefu.

Tatu, maandalizi ya walimu wabobezi wa lugha ya Kiingereza yatakuwa na ufanisi zaidi kwa sababu iliyotajwa katika hoja ya pili hapo juu. Kwa hiyo, kutakuwa na uwezekano mkubwa wa walimu wa Kiingereza kufuzu vizuri taaluma ya kufundisha lugha ya Kiingereza.

Nne, elimu katika lugha ya taifa (Kiswahili) kwa ngazi ya shule za msingi, sekondari na vyuo na katika lugha za jamii kwa madarasa ya awali na miaka miwili au mitatu ya shule za msingi hasa za vijijini itawaunganisha wasomi na jamii zao. Pia, itapunguza kwa kiasi kikubwa au kuondoa kabisa hali ya kukengeuka kwa wasomi wengi. Umoja wa kitaifa utaimarika zaidi na mshikamano kati ya wasomi na jamii zao utawezesha mawasiliano ya karibu na maendeleo kwa wengi au wote kama ilivyohadharishwa na Ngugi (2009) katika kitabu chake, *Re-membering Africa*.

Tano, muda mrefu sana unaopotea katika kurudiarudia na kukariri badala ya kuelewa mada utaokolewa na utatumwiwa kujifunza Kiingereza na lugha kadhaa za kigeni kama vile Kifaransa, Kijerumani, Kichina, Kikorea, Kiarabu na Kispanyola.

Sita, wanafunzi watajifunza kuheshimu na kuthamini utu wao, utu wa wengine katika jamii bila kujali kama wamesoma au la. Pia, wataheshimu utamaduni, lugha na utaifa wao kwa kuwaondolea adhabu wanayopewa kwa kuzungumza lugha ya taifa lao au lugha zao za asili. Mawazo ya uzalendo kwa jamii zao na nchi yao yataimarika na mengine kuibuliwa.

Mwisho, ingawa si kwa umuhimu, wahitimu wa elimu yetu wataweza kuelewa, kupambanua, na kuchanganua mada mbalimbali walizojifunza; pia, watakuwa wabunifu na wenye kujiamini na kuzipenda jamii zao na nchi yao.

4.3 Athari Chanya na Hasi Zinazotokana na Nafasi ya Lugha katika Elimu

Kipengele hiki kinaeleza athari chanya na hasi zinazozalishwa na uchaguzi usio sahihi wa lugha katika elimu. Athari za matumizi ya lugha ya kigeni kama ya kujifunzia; athari za kimachapisho; na athari za kifikra na kiuchambuzi kwa ngazi ya elimu ya sekondari hadi juu zimeelezwa.

4.3.1 Athari ya matumizi ya lugha ya kigeni katika elimu

Tafiti za Mvungi (1974, 1982), Mlana na Matheru (1978), Tume ya Rais (1982), Criper na Dodd (1984), Roy-Campbell na Qorro (1997), Simmonds na wenzake (1991), Rubagumya (2000), Kiputiputi (2004), Brock-Utne (2001, 2004, 2005, 2007), Galabawa na Lwaitama (2005), Galabawa and Senkoro (2006), Mwinsheikhe (2002, 2003, 2007), Qorro (1999, 2005), Vuzo (2005, 2010), Qorro (2013), Rugemarila (2017) na Adamson (2020; 2022) zimethibitisha kuwa wahitimu wengi wa elimu ya sekondari nchini Tanzania wanakosa uelewa wa kina

wa maarifa na ujuzi wa mada zilizofundishwa katika lugha ya kigeni, yaani Kiingereza. Tafiti hizi zinaripti kuwa wengi wa wahitimu hawa wanakuwa wameathirika zaidi katika maeneo makuu matatu yafuatayo:

- i. kukosa uelewa wa kina badala yake kuwa na uelewa hafifu wa yaliyofundishwa, hali ambayo ni kunyume cha malengo ya elimu bora;
- ii. kufaulu mtihani kwa kukariri majibu na siyo kwa kuelewa kwa sababu ya ugumu wa lugha; na
- iii. kushindwa kujenga/kuona uhusiano kati/baina ya mambo waliyojifunza na maisha ya kila siku; kwa hivyo, kuendeleza ujinga.

Aidha, tafiti zilizorejelewa hapo juu zimethibitisha kuwa kung'ang'ania matumizi ya lugha ya Kiingereza kama lugha ya kufundishia kuanzia elimu ya sekondari hadi chuo kikuu nchini Tanzania, kumeathiri ujifunzaji wa lugha ya Kiingereza, Kiswahili na lugha zingine za asili katika maeneo sita (6) muhimu yafuatayo:

- i. kubomoa na kuharibu (bila kukusudia) kazi ya mwalimu wa Kiingereza kwa kutumia Kiingereza kibovu kufundishia; hivyo, kufanya wanafunzi kuzoea kukitumia wakiamini kuwa kiko sahihi;
- ii. kufanya kazi ya mwalimu wa Kiingereza kuwa ngumu au ishindwe kukamilika;
- iii. kufanya maandalizi ya walimu wa Kiingereza kuwa magumu au kushindwa kukamilika;
- iv. kukwamisha ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili kwa kuipa nafasi/thamani duni;
- v. kukwamisha ujifunzaji wa lugha za asili/lughamama; na
- vi. kuwanyima wanafunzi kuwa na msingi imara katika lugha yoyote kwa sababu: kwanza, wanakatazwa kutumia lughamama wanapoanza shule; pili, wanakatazwa kutumia Kiswahili wanapoanza kidato cha kwanza; na tatu, kinyume na matakwa ya dhana na kanuni ya kujifunza lugha ya pili au ya kigeni, wanafundishwa na kujifunza Kiingereza mbali na lughamama au lugha ya pili – ambayo ni Kiswahili; matokeo yake ni kujifunza na kutumia Kiingereza kwa kukataa lugha za awali – lughamama na Kiswahili.

4.3.2 Athari kwa machapisho katika lugha za Kiafrika

Kutumika kwa lugha hizi za kigeni katika elimu Barani Afrika kumesababisha maandiko na na machapisho mengi yaliyosheheni elimu na maarifa kuwa katika lugha hizo za kigeni; kwa sababu shule na vyuo ndiyo soko kuu la machapisho hayo, hasa vitabu vya kiada na vya ziada. Hali hii imesababisha kukuza hadhi ya lugha ngeni huku tukishusha hadhi ya lugha zetu katika soko hilo. Pia, hali hii inazuia kuenea kwa maarifa hayo kwa umma wa wazawa na jamii kubwa ambayo haina umilisi wa lugha ngeni katika nchi husika.

4.3.3 Athari ya matumizi ya lugha ya kigeni kwa elimu ya juu na vyuo vikuu

Taarifa za tafiti nyingi muhimu kwa jamii za Waafrika ziko katika lugha za kigeni kama vile Kiingereza, Kifaransa na Kireno. Mifano ya taarifa hizo ni zile za kutoka vyuo vikuu na vyuo vya kati, taasisi za elimu, taasisi za utafiti na mashirika yasiyo ya kiserikali. Vilevile, mawasiliano yote na nchi wafadhili na mashirika ya maendeleo yako katika lugha za kigeni. Hata vijitabu, vipeperushi na taarifa za miradi zinazoandaliwa na mashirika kama *Official Development Assistance (ODA)*, *Canadian International Development Agency (CIDA)*, *Swedish International Development Agency (SIDA)*, *Norwegian Agency for Development Cooperation (NORAD)* na nyinginezo, zipo katika lugha za Kigeni. Hali hii imeendelea kuweka kizingiti kwa jamii isiyo ya ‘wasomi’ nchini kuendelea kutengwa na kunyimwa haki ya kupata taarifa katika lughamama au lugha ya pili.

4.3 Madhara ya Jumla Yanayotokana na Kiingereza Kupewa Nafasi ya kuwa Lugha ya Kufundishia kuanzia Elimu ya Sekondari nchini Tanzania

Yafuatayo ni baadhi ya madhara ya jumla yanayotokea kwa mtoto wakati akiwa anasoma shuleni au baada ya kuhitimu ngazi husika ya elimu ikiwa ni kwa sababu ya kupita katika mfumo unaomlazimisha kijifunza katika lugha asiyoielewa vizuri:

4.4.1 Wanafunzi kujifunza kwa kukariri

Pale wanafunzi wanapokuwa hawaelewi kwa sababu ya ugumu wa lugha inayotumika kufundishia, inawalazimu kukariri kile walichoandika darasani ili waweze kujibu mtihani kwa kutoa au kurudisha hicho walichoandika. Aina hii ya usomaji haileti tija na haikuzi fikra tunduizi, ujasiri wala uwezo wa kuchanganua mambo. Hali hii ya kukariri inapungua au kuondoka kabisa pale ambapo lugha inayotumika kufundishia inaeleweka vizuri kwa mwalimu na wanafunzi.

4.4.2 Wanafunzi kushindwa kuelewa vizuri mada na stadi wanazofundishwa

Pamoja na vijana wanaosoma kuwa mbali na jamii zao katika makuzi na malezi, na kulazimika kutumia lugha ya/za kigeni (wasiyoielewa vizuri) na kuviacha vile vilivyokuwa vya kwao, hawavipati walivyovitarajia, ambavyo wanavifuata shuleni na vyuoni, kwa kuwa lugha iliyopewa nafasi ya mawasiliano ya kila siku shuleni na darasani haina sifa ya kushika nafasi hiyo katika jamii na katika mfumo wa elimu. Hivyo, wanapovikosa walivyotarajia kuvipata shuleni, matumaini yanapotea na kuanza kuona kuwa basi elimu haina maana.

4.4.3 Wanafunzi kutokuwa na stadi za udadisi, kuuliza au kujibu maswali kwa uhakika

Vijana wengi wahitimu nchini hawawezi kujenga hoja, kuchambua, kujadili, kuchanganua, kufanya tathmini, n.k. Yote haya, chimbuko lake lipo katika makosa yaliyofanywa katika kuchagua lugha ya kufundishia ambayo haiwapi wahitimu uwezo huo kutokana na kutoielewa vema.

Pamoja na hilo, nafasi finyu ambayo lugha za Kiafrika hupewa, inaendelea kuchangia upungufu wa maandiko na machapisho katika lugha hizo. Kwa kuwa mazao ya uandishi na uchapishaji yana tabia ya kwenda palipo na soko la walaji, soko kubwa la vitabu na machapisho yaliyo katika lugha za kigeni ni shule na vyuo. Kwa hiyo, waandishi na wachapishaji wanavutwa na soko liliko huko wakieneza tamaduni zilizo katika lugha hizo. Lugha za Kiafrika zingetumika shuleni na vyuoni, waandishi na wachapishaji katika lugha za Kiafrika wangejitokeza na upungufu wa maandiko na machapisho usingelikuwapo. Kutokana na hali hii, mtazamo wetu kuhusu mwalimu wa Kiingereza ni kwamba, hatuoni namna nyingine isipokuwa kubadilisha lugha ya kufundishia ili kumwachia mwalimu wa Kiingereza afanye kazi yake bila vurugu hizi kutoka kwa walimu wa masomo mengine.

Kwa mfumo ulivyo sasa, wahitimu wanakuwa wameathirika katika maeneo muhimu, kama vile, kuwa na uelewa mdogo wa maarifa waliyosomea (Brock-Utne, 2007; Gran, 2007); kushindwa kujiamini na kuendeleza woga; kudharau lugha na tamaduni/desturi za Kiafrika (Adamson, 2020; 2022); kutothamini kufanya kazi katika mazingira ya vijijini; kupenda kuongea lugha tofauti na ile inayozungumzwa na jamii zao (Billings, 2014); na kuonesha kuwa siyo tu kwamba wazazi wanapenda zaidi matumizi ya lugha hizi za kigeni, bali wanazidai na kuzitafuta kwa bidii hata kwa gharama ya kupata uelewa duni na hafifu wa mambo ya masomo mengine yanayofundishwa darasani, mfano, kwa lugha ya Kiingereza (Rubagumya, 2003). Madhara haya yote hayatakuwapo au yatapungua kwa kiasi kikubwa ikiwa lugha ya mawasiliano ya jamii pana, kama Kiswahili nchini Tanzania itatumika kufundishia katika ngazi ya sekondari hadi chuo kikuu (Kiputiputi, 2004).

4.4.4 Wasomi na wahitimu wa elimu kukengeuka

Kukengeuka kwa wasomi na wahitimu ni hali ya watu hao kutopenda kuongea lugha za jamii zao za msingi na kuzidharau lugha hizo tangu walipokatazwa kuzizungumza walipoanza shule. Vijana wanavyoendelea na shule, ndivyo wanavyozidi kuona ugumu kushirikiana na wale waliowaacha nyumbani. Wanadharau kazi za mikono katika jamii zao na kujihisi vibaya kuwa sehemu ya jamii hizo. Baadhi ya vijana wanaona aibu kuzungumza lughamama au Kiswahili au kuhusishwa na jamii zao; wanatamani wangekuwa Waingereza au Wazungu (Rubagumya, 2003; Mwinsheikhe, 2003; Qorro, 2005; Vuzo, 2005; Malekela, 2010; Adamson, 2020). Hawaoni umuhimu wa kuzungumza lugha za jamii na kufuata mila/desturi za jamii zao za asili. Baadhi ya wasomi wanawazuia watoto wao kujifunza Kiswahili na kuwapeleka shule za mchepuo wa Kiingereza. Maudhui ya elimu na nafasi ambayo lugha za kigeni zinapewa vimechangia kwa sehemu kubwa katika kuwakengeusha wahitimu na jamii zao. Kwa sasa, mfumo huu unaendeshwa na Waafrika wasomi au wenye uwezo ambao wengi wao wameaminishwa kuwa hii ndiyo njia pekee kwa Afrika kuendelea.

4.5 Namna ya kupunguza au kuondoa Athari Hasi Ziletwazo na Matumizi ya Lugha ya Kigeni kama Lugha ya Kufundishia Barani Afrika

Ili kuondoa athari hasi zilizoainishwa katika kipengele vya (4.2), (4.3) na (4.4), yafuatayo yanahitaji kufanyika:

- i. Serikali za nchi za Afrika zinahitaji kutunga sera za lugha katika elimu ambazo zinatoa upendeleo kwa lugha za Kiafrika; kwa mfano, Kiswahili nchini Tanzania;
- ii. Serikali za Afrika ziunge mkono tafiti, machapisho na kuhifadhi nyaraka katika lugha za Afrika;
- iii. Wadau wa elimu, yaani serikali, wazazi na walimu, na mashirika mbalimbali ya elimu hawanabudi kuhamasisha jamii itambue umuhimu wa elimu kuwa jumuishi kwa kutumia lugha ya wengi;
- iv. Kuundwe kikosi cha wanaharakati watakaoratibu tafiti za elimu, lugha na maendeleo ya Afrika kwa ujumla. Kikosi hiki kwa Tanzania kiripoti wizara ya habari na utadamaduni;
- v. Kuwezesha kwa usambazaji wa taarifa/tafiti za elimu na maendeleo kwa lugha za Kiafrika;
- vi. Mashirika ya maendeleo yahimizwe kutoa tafsiri za taarifa zao za utafiti katika lugha husika za Kiafrika;
- vii. Serikali za Kiafrika zihimize wanataaluma na taasisi za utafiti kuanzisha mfumo unaowataka kutafsiri ugunduzi wa tafiti zao katika lugha za Kiafrika;
- viii. Jamii za Kiafrika zihimizwe kuwa macho/makini na washiriki katika elimu kwa kutumia lugha zao iwapo tafiti na miradi inafanyika katika maeneo yao;
- ix. Serikali za nchi za Kiafrika ziwatake wasomi kutumia zaidi lugha za Kiafrika katika machapisho yao; na,
- x. Tuzo zitolewe kwa watakoachapisha kwa lugha za Kiafrika, mfano Kiswahili, Kisukuma, Kiha, Kilingala, Kizulu, Kikuyu, Kiganda, Kinyarwanda, Kikongo, Kihausa na kadhalika.

5. Hitimisho na Mapendekezo

Tafiti nyingi zimefanyika kuhusu chaguo sahihi la lugha ya kufundishia katika mifumo ya elimu Barani Afrika, hususani nchini Tanzania. Kama ilivyoelezwa katika makala haya, wanafunzi wa elimu ya sekondari na kuendelea wamekuwa wakipoteza vipaji na matumaini yao katika mifumo rasmi ya elimu. Mfano wa mifumo hiyo ni ule wa elimu nchini Tanzania, ambapo lugha ya kigeni, Kiingereza inatumika kama lugha ya kufundishia kuanzia elimu ya sekondari, huku wanafunzi na walimu wakiwa hawana umilisi wa kutosha katika lugha hiyo. Kwa hiyo, ili Kiswahili na lugha zingine za kijamii nchini zishike nafasi yake katika kutoa mchango wake katika elimu nchini Tanzania, makala haya yametoa mapendekezo nane kama ifuatavyo:

- i. Zianzishwe kozi za Kiswahili kwa wageni katika vyuo vikuu mbalimbali ndani na nje ya Afrika na Chuo Kikuu cha Dar es Salaam kitafute namna ya kuratibu jambo hili;
- ii. Hapa nchini ianzishwe shule ya sekondari ya serikali ya mfano ambamo masomo yote yatafundishwa kwa Kiswahili; na kufundisha lugha zingine za kigeni kama masomo ya lugha;
- iii. Katika kila ubalozi wa Tanzania nchi za nje kuwe na mwambata wa Kiswahili; na kila ubalozi uanzishe kitengo cha kufundisha Kiswahili – hiki kinaweza kuwa chanzo kizuri cha mapato;
- iv. Vifunguliwe vituo vya kukuza na kueneza Kiswahili katika mikusanyiko mikubwa ulimwenguni. Mathalani, nchini Saudi Arabia kuna Wizara ya Hija ambapo kuna idadi kubwa ya mahujaji kutoka Afrika Mashariki ambao wanahitaji huduma ya mawasiliano kwa Kiswahili. Tunaweza kuanzisha idara ya Kiswahili katika wizara hii ya Hija huko Saudi Arabia.
- v. Tuhakikishe kwamba mikataba yote inatafsiriwa pia kwa Kiswahili, ikiwa ni pamoja na ile ya sekta ya madini;
- vi. Tuwatafutie fursa wahitimu wetu kwenda kufundisha Kiswahili nje ya nchi. Tunaweza kufikiria pia asilimia fulani ya fedha iende serikalini. Vyuo vikuu vihusishwe katika maandalizi haya na kamwe yasifanywe kisiasa. Tuhakikishe wataalamu wanaopewa vyeti vya kufundisha Kiswahili wawe ni wale waliosoma katika utaratibu rasmi na kufuzu katika mitihani yao. Tukumbuke kwamba wataliwakilisha taifa wawapo nje ya Tanzania;
- vii. Serikali ya Tanzania kupitia Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA) iandae programu ya kutoa Cheti cha Umahiri wa Kiswahili Duniani (kama *British Council* inavyofanya kwa Kiingereza). Lengo ni kwamba wanafunzi wanaosoma Kiswahili popote duniani wapewe mtihani ambao wataulipia kisha wapate cheti kulingana na ufaulu wao. Hii ni hatua muhimu sana ya kujitangaza kama taifa na kujiamarisha kiuchumi; na,
- viii. Ili kuwaandaa vema walimu-wanafunzi walau ngazi ya diploma na kuwaweka tayari kutumia fursa zilizopo za lugha, tuhakikishe vyuo vya ualimu vinafundisha ujuzi wa kutumia lugha za asili/kijamii za sehemu ambapo zimedumu na kutawala mawasiliano na kusimama kama ngao ya utamaduni wao katika jamii husika. Tuhakikishe pia kila mwalimu/mwanafunzi wa ngazi ya diploma anakuwa na kamusi ya lugha ya asili/kijamii-Kiswahili; Kiswahili-lugha ya asili/kijamii; Kiingereza-Kiswahili na Kiswahili-Kiingereza ili aweze kuzielewa vema lugha hizi zote katika mfumo wa elimu nchini. Hii itasaidia kuweka msingi imara wa elimu uwingi-lugha nchini.

Marejeleo

Adamson, L. (2022) “Fear and shame: students’ experiences in English-medium secondary classrooms in Tanzania”. *Journal of Multilingual and*

- Multicultural Development*. Inapatikana katika <https://doi.org/10.1080/01434632.2022.2093357>. Iisomwa tarehe 12 Juni 2023.
- Adamson, L. (2020) *Negotiating Language and Learning: An Ethnographic Study of Students' Experiences in Two Tanzanian Secondary Schools*. London: UCL Institute of Education. Inapatikana katika <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10105810/> Iisomwa tarehe 10 Juni 2022.
- Billings, S. J. (2014) *Language, Globalisation and the Making of a Tanzanian Beauty Queen*. Bristol: Multilingual Matters.
- Boma, A. E. (1980) *Factors Affecting Performance in Tanzania Schools*. Tasinifu ya Umahiri (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Dar es Salaam.
- Brock-Utne, B. (2001) "The most Recent Developments Concerning the Debate on Language of Instruction in Tanzania". *Paper presentation at the 6th Oxford International Conference on Education and Development, September 19-21, 2001*. Inapatikana katika <https://www.netreed.uio.no/conferences/Brock-Utne.doc>. Iisomwa tarehe 10 Novemba 2023.
- Brock-Utne, B. (2004) "English as the Language of Instruction or Destruction: How do Teachers and Students in Tanzania Cope?" Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *Researching the language of instruction in Tanzania and South Africa*. CapeTown: African Minds, kur.77-98.
- Brock-Utne, B. (2005) "The Continued Battle over Kiswahili as the Language of Instruction in Tanzania". Katika B. Brock-Utnena R. K. Hopson (Wah.) *Language of Instruction for African Emancipation: Focus on Post-colonial Contexts and Considerations*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota, kur. 51-87.
- Brock-utne, B. (2007a) "Language of Instruction and Student Performance: New Insights from Research in Tanzania and South Africa". *International Review of Education*, Juz. Na.53(5/6): 509 -530. Inapatikana katika <https://www.jstor.org/stable/27715415>. Iisomwa tarehe 15 Oktoba 2023.
- Brock-Utne, B. (2007b) "Learning Through a Familiar Language Versus Learning Through a Foreign Language – a Look into Some Secondary School classrooms in Tanzania". *International Journal of Educational Development*, Juz. Na. 27(5): 487 – 498. Inapatikana katika <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0738059306001234>. Iisomwa tarehe 10 Septemba 2023.
- Braun, V., na Clarke, V. (2006) "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology*, Juz. Na. 3(2): 77–101.
- Cummins, J. (2000) *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the cross-fire*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Cummins, J. (1981) "The Pole of Primary Language Development in Promoting Educational Success for Language Minority Students". Katika California State Department of Education (Mh.) *Schooling and language minority students: A theoretical framework*. Los Angeles: California State University, kur. 3-49.

- Cripper, C., na Dodd, W. (1984) *Report on the Teaching of English Language and its Use as a Medium of Education in Tanzania*. Dar es Salaam: The British Council
- Davis, M. N. (2013) "A History of Selected Education Systems". Katika K. Horsthemke, P. Siyakwazi, E. Walton na C. Wolhuter (Wah.) *Education Studies*. Cape Town: Oxford University Press, kur. 108-132.
- Galabawa, J. C. na Lwaitama, A. F. (2005) "A Quasi-Experimental Study: A comparative Analysis of Kiswahili and English as Languages of Instruction at Secondary Level in Selected Tanzania Schools". Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *LOITASA Research in Progress*. Dar es Salaam: KAD Associates, kur. 139-160.
- Galabawa, J. C. & Senkoro, F. E. M. (2006) "Debates and Implications for the Changeover of the Medium of Instruction in Secondary and Tertiary Education in Tanzania". Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *LOITASA Research in Progress*. Dar es Salaam: KAD Associates, kur. 41-60.
- Galtung, J. (1980) *The True Worlds: A Transnational Perspective*. New York: The Free Press.
- Gran, L. K. (2007) *Language of Instruction in Tanzanian Higher Education: A particular Focus on the University of Dar es Salaam*. Tasinifu ya Umahiri (Haijachapishwa). University of Oslo, Oslo.
- John, P. (2018) "English Language Teaching in Tanzania and the Question of Communicative Language Teaching Approach: Evidence from Literature". Katika B. Brock-Utne, M. Ishmail & M. Vuzo (Wah.) *Transforming Education for Development in Africa*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota Publishers, kur. 99-116.
- John, P. (2017) "Promoting Multilingualism in Tanzanian Education Policy: Challenges and Options". *African Journal of Educational and Social Science Research*, Juz. Na. 5(2): 4351. Inapatikana katika <https://www.academia.edu/63329457/>. Ilisomwa tarehe 20 Oktoba 2023.
- Kadeghe, M. (2000) *The Implications of Bilingualism in Learning and Teaching: The case of Tanzanian secondary schools*. Tasinifu ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Dar es Salaam.
- Kiputiputi, O. M. (2004) "Kwa nini Kiswahili Kinafaa kuwa lugha ya Kufundishia Masomo ya Sayansi na Teknolojia". *Lugha Yetu*, Juz. Na. 39: 38-53. Dar es Salaam: Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA).
- Malekela, G. A. (2010) "English as a Medium of Instruction in Post-primary Education in Tanzania: Is it a Fair Policy to the Learner?" Katika B. Brock-Utne, Z. Desai, na M. Qorro (Wah.) *Language of Instruction in Tanzania and South Africa* (LOITASA). Dar es Salaam: E & D, kur. 33-41. Inapatikana katika https://doi.org/10.1163/9789460912221_004. Ilisomwa tarehe 10 Mei 2022.

- Mlama, P. na Matheru, M. (1978) *Haja ya Kutumia Kiswahili Kufundishia Katika Elimu ya Juu*. Dar es Salaam: Baraza la Kiswahili la Taifa.
- Mosha, H. J. (2006) *Planning Educational System for Excellence*. Dar es Salaam: E & D Limited.
- Mvungi, M. (1982) *The Relationship Between Performance in the Instructional Medium and Some Secondary School Subjects in Tanzania*. Tasinifu ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Dar es Salaam.
- Mwinsheikhe, H. (2001) *Science and the Language Barrier: Using Kiswahili as a Medium of Instruction in Tanzania Secondary Schools as a strategy of Improving Student Participation and Performance in Science*. Tasinifu ya Umahiri (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Oslo, Oslo.
- Mwinsheikhe, H. (2003) Using Kiswahili as a Medium of Instruction in Science Teaching in Tanzanian Schools. Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *Language of Instruction in Tanzania and South Africa (LOITASA)*. Dar es Salaam: E & D Limited, kur.129-147.
- Ngugi, T. J. (2009) *Remembering Africa*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Qorro, M. A. (2013) “Language Planning and Policy in Tanzania: When practice Does not Make Perfect”. Katika Z. Desai, M. Qorro na B. Brock-Utne (Wah.) *The Role of Language in Teaching and Learning Science and Mathematics*. Cape Town: African Minds.
- Qorro, M. (2005) “Parents’ Views on the Language of Instruction in Secondary Schools”. Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *LOITASA Research in Progress*. Dar es Salaam: KAD Associates., kur. 96-125.
- Qorro, M. (1997) “The Role and Place of Language in Education and Society: The Case of Kiswahili and English in Tanzania”. *Papers in Education and Development*, Juz. Na. 18:129 -144.
- Palmatier, R. W., Houston, M. B., & Hulland, J. (2018) “Review articles: Purpose, process, and structure”. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Juz. Na. 46: 1–5. Inapatikana katika <https://doi.org/10.1007/s11747-017-0563-4>. Ilisomwa tarehe 20Septemba 2023.
- Phillipson, R. (2012). “Imperialism and colonialism”. Katika B. Spolsky (Mh.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, kur. 203–235.
- Phillipson, R. (1992) *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Roy-Campbell Z.M. & Qorro, M. (1997) *Language Crisis in Tanzania: The Myth of English Versus Education*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota.
- Rubagumya, C. (2003) “English Medium Primary Schools in Tanzania: a New ‘Linguistic Market’ in Education?” Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *Language of Instruction in Tanzania and South Africa (LOITASA)*. Dar es Salaam: E & D Limited, kur. 149-169.
- Rubagumya, C. (2000) “Language as a Determinant of Quality”. Katika J. Galabawa, F.E.M.K. Senkoro na E. Lwaitama (Wah.). *The Quality of*

- Education in Tanzania: Issues and Experiences*. University of Dar es Salaam: Faculty of Education, kur. 112-120.
- Rubagumya, C., Jones, K. na Mwansoko, H. (1999) "Language for Learning and Teaching in Tanzania". *Conference Paper*. Inapatikana katika <https://www.netreed.uio.no/conferences/Brock-Utne.doc> Ilisomwa tarehe 10 Julai 2018
- Rugemalira, J. (2017) "Language Skills for Higher Education in Tanzania". *JULACE: Journal of the university of Namibia language Centre*, Juz. Na. 2(2): 2-25. Inapatikana katika https://repository.unam.edu.na/bitstream/handle/11070/2408/rugemalira_language_2017.pdf?sequence=1&isAl. Ilisomwa tarehe 20 Septemba 2023.
- Rugemalira, J. (2005) "Theoretical and Practical Challenges in a Tanzanian English Medium Primary School". *Africa & Asia*, Juz. Na. 5: 66-84. Inapatikana katika https://www.researchgate.net/publication/228360633_Theoretical_and_practical_challenges_in_a_Tanzanian_English_medium_primary_school. Ilisomwa tarehe 20 Oktoba 2022.
- Simmonds, P., Kiwanda, C. na Kazaura, C. (1991) *English Language Teaching Support Project: Project Monitoring Report*. Dar es Salaam: Ministry of Education.
- Snyder, H. (2019) "Literature review as a research methodology: An overview and guidelines". *Journal of Business Research*, Juz. Na. 104: 333-339. Inapatikana katika <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039> Ilisomwa tarehe 20 Februari 2020.
- Tume ya Rais (1982) *Mfumo wa Elimu ya Tanzania 1981-2000*. Dar es Salaam: Ofisi ya Rais.
- Vuzo, M. (2005) "Using English as a Medium of Instruction in Tanzanian Secondary Schools: Problems and Prospects". Katika B. Brock-Utne, Z. Desai na M. Qorro (Wah.) *LOITASA Research in Progress*. Dar es Salaam: KAD Associates, kur. 55-82.
- Vuzo, M. (2010) "Exclusion Through Language: A reflection on Classroom Discourse in Tanzanian Secondary Schools". *Papers in Education and Development*, Juz. Na. 29: 14-36. Inapatikana katika <https://journals.udsm.ac.tz/index.php/ped/article/view/1450>. Ilisomwa tarehe 10 Aprili 2022.
- Ward, V., House, A., & Hamer, S. (2009) "Developing a framework for transferring knowledge into action: A thematic analysis of the literature". *Journal of Health Services Research & Policy*, Juz. Na. 14(3): 156-164.
- Wu, J. (2005) "A View from the Classroom". *Educational Leadership*, Juz. Na. 64(4): 40-44. Inapatikana katika <https://eric.ed.gov/?id=EJ745439>. Ilisomwa tarehe 14 Desemba 2022.
- WyEST. (2023) *Sera ya Elimu na Mafunzo ya Mwaka 2014 Toleo la Mwaka 2023*. Dodoma: WyEST.